

Galdera motzak: C eredu.

1. Lege fonetikoak eta analogia zein korronterren oinarritzko analisi-bideak dira?

Neogramatikarenak.

2. Zer dira aldaketa mota erregularrak?

- Batez ere fonetikoez dihardugu. Testuinguru, garai, geografia... jakin batean modu erregular batean (ia salbuespenik gabe) ematen direnak dira (esanahia alde batera utzita).

- Baldintza egokiak dauden hitz guztietan gertatzen den aldaketa mota da (vs. noizbehinkakoa = irregularra).

3. Emaidazu kronologia erlatiboaren adibide bat.

- Zubereraz “u” > “ü” /y/ aldaketa, “o” > “u” aldaketa baino lehenago gertatu zen, besteala “o”-ak ere /y/ bihurtuko ziren eta.

- 1) “-n-” > “-h-”

2) *h3 > h1

“arena” > “areha” > “harea”.

4. Zergatik dira hain interesgarri irregularitateak?

Garai zaharrago bateko gramatikaren isla direlako.

5. Analogiaren euskarazko adibide pare bat.

Egitura fonetikoan faktore ez-fonetikoen eraginez gertatzen den aldaketa irregularra da. Adibidez:

(a) “*da-tor-z” > “datoz”, eta ez “**datos”; “rz” > “s” aldaketa erregularra den arren, “doaz”...-en analogiaz.

(b) Ekialdean “dira”-rekiko analogiaz “gira” eta “zira” formak sortu dira.

6. Berranalisiaren adibide bat euskaraz.

7. Berreraikitzailearen etsai nagusia morfologian.

Analogiak.

8. Zer da barneberreraiketa?

Hizkuntza batek berak eskaintzen dituen datuetan (maileguetan zein bestelakoetan) oinarritutako berreraiketa (konparazioaren bidezkoa) da. Hizkuntzaren historiaren gertakariak aztarnak uzten dituzte geroko hizkuntzan. Honegatik ahaidegabeko hizkuntzetan ezinbestekoa da barneberreraiketa, zerekin erkatu ez dagoenean.

9. Definitu AEZ.

Ditugun datuen (lekukotasunen) bitartez berreraiki dezakegun euskararen gugandik antzinakoen (urrutiagoen) den garaia da.

10. 50´etako Mitxelenaren lanik garrantzitsuena AE-z.

“Las antiguas consonantes vascas”.

11. Nola gauzatzen dira bortitzak hitz hasieran? Eta bokalarlean?

Beti ahoskabe: hitz hasieran hasperendun, eta bokalarlean hasperenik gabe (˘ goxo˘).

12. Hiru argudio [bortitz / ahul] oposaketaren alde AE-ko herskariaren sisteman.

- 1) Geminatuen bilakabideak adierazten du orduko euskaldunek hotsen indarrari begiratzen ziotela eta ez haien ahostuntasunari: lat. “BB” > eusk. “p”. “abbas” > “apaiz”.
- 2) “f”-aren lekukotasunek erakusten dute nola “b” eta “p”-ren arteko bereizketa ez zen ahostuntasunaren arabera, baizik eta ahoskera ahula edo indartsua izatearen arabera.
- 3) Lekukotasun zaharrenetako datuak ere alde. Akitanierazko <TT> eta <CC> grafiak indartsuen adierazpide ditugu (vs. <TH> hasperenduna).

13. Nola igarotzen gara sistema karratutik erronbora herskarietan?

Neutralizazioaren bidez.

14. Ba ote soinu sabaikaririk AE-n?

Alofono gisa behintzat bai.

15. Zenbat bokal, diptongo eta irristari zen AE-n?

- 5 bokal (“a”, “e”, “i”, “o”, “u”) [6, zubererazko “ü” kontuan hartuko bagenu].
- 5 diptongo (“au”, “eu”, “ai”, “ei” eta “oi”) [6, “ui” diptongo bakuna kontuan hartu ez gero].
- Irritaririk ez. Diptongo zenbaiten hondar zati gisa besterik gabe maileguetan.

16. Ondoko formak ezinezkoak dira AE-n. Zergatik?

- (a) **“tarrat”**: Hitz bukaeran herskaririk ez zegoelako (**-T), eta hitz hasieran ahoskabea.
- (b) **“greba”**: Muta cum liquida. Euskaraz hitz hasieran kontsonante talderik ez.
- (c) **“basalore”**: “lore” beranduago sortutakoa da, eta “baso-” > “basa-” Akitaniera ondoko fenomenoak.

17. Zein da zaharrago, “zelü” / “zeru” ala “gela”? Zergatik?

1. “gela” da zaharrena, latin garaian sartu zelako euskarara eta ez zuelako pairatu erromantzeetan pairatutako aldaketa (euskarazkoa bai, “k” > “g”).
2. “zeru”. Erromantzetik hartutako maileguk belarearen ordeztukaria dute. Gero, “l” > “r” aldaketa Erdi Aroan pairatu zuen.
3. “zelü”. Ez du “l” > “r” aldaketa egin Erdi Aroan; beraz, beranduagokoa da.

18. “-h” > Ø ala “*h3” > “h1”: zein zaharrago eta zergatik?

Lehendabizikoa zaharragoa da. Kronologia erlatiboa. Lehenik bi “h”-tatik bat erortzen da hitz berean ezin direlako bi /h/ egon, eta gero geratzen denak ezkererako mugida egin du.

19. Erronkarian zenbait berrikuntza berantiar.

“gra”, “zra”... 1616. urtea baino beranduago gertatuak.

20. Non (zein hizkeratan) dira soinu sabaikari gehiago / gutxiago? Zergatik?

- Gehiago mendebaldean.
- Gutxiago BN, N eta L-n, despalatizazioaren eraginez.
- Hizkuntza eransleetan ohikoa da soinu sabaikariak topatzea, sistemak gehitu egiten direlako hizkuntza mota hauetan.

21. Emaidazu fonosinbolismoetako [+ markatu] → [- markatu] bilakabidearen adibide pareak.

22. Fonosinbolismoen ezaugarri formal zenbait.

- Zenbat hizkuntzan bakanago den hots bat, hainbat eta balio fonosinboliko gehiago izango du hots horrek. Onomatopeia, oihu, umeen hizkuntza eta antzekoetan diptongoek duten ohiz kanpoko maiztasunak erakutsi du diptongoak ez direla oso zaharrak. Bestalde, muta cum likidoak onartzen dira (kontsonante taldeak).

- Askozaz diptongo gehiago, hitz amaieran normalean posible ez diren kontsonante taldeak posible dira (**-T), soinuak eta gramatikak zerikusi estua dute, eta muta cum liquidoak. Adibidea: “braust”.

23. Hitz hasierako herskari ahoskabe modernoak: jatorriak.

(1) Mailegu modernoak.

(2) Barneko asimilazioak (sekundarioak): “kalte”, “koipe”...

(3) Fonosinbolismoak.

(4) Arrazoirik zehatzik gabeak, denetarikoak.

24. Hitz bukaerako herskari jatorriak.

(1) Fonosinbolismoetan (“eup”).

(2) Mailegu oso modernoetan (“blog”).

(3) Hitz elkarketetan lehendabiziko osagaiak elementu bat galtzean, erortzean (“ogi” > “ot”).

25. AEZ-eko “*d-” hasierakoaren zenbait froga.

- “latz” / “ardatz”, “lats” / “aldats” txandakatzek.

- Erreduplikazioak: Hitz hasierako “*d-” falta: “*do-dol” > “odol”, “*da-dar” > “adar”...

26. Zergatik ez dugu “lulur” (< “lur”), “**lalats” (< “lats”), ez “** leleku” (< “leku) eta ez “**lelehoi” (< “lehoi”)?**

27. Atzizki hasierako herskari / Ø alternantziak. Zer esan liteke horien jatorriaz?

Herskari gabeko formak zaharragoak direla. Adibidez: “-eria” vs. “-keria”.

28. Eta /f/-aren jatorriaz?

Hots hau gurean berria dela (Markinako idazleek, Mogel, frai Bartolome... aldarrikatu bezala). Gaur egun Euskal Herri ia osoan /f/ fonema arrunta da, bai hitz hasieran, bai hitz barnean ere. G, B eta GN-n, maileguetako “f” > “p”, eta baita erdialdeko eremutik kanpo ere. Mitxelenak ez zuen AE-ren fonologiaren berreraiketan fonema bezala sartu.

29. Bokal sudurkariak: nondik datoz? Lehen lekukotasunak.

30. “ü”: non lekukotzen eta nondik dator?

31. Bokal ixteen zenbait adibide. Zein testuingurutan gertatzen?

32. Amaierako bokalak: sailkapen nagusia.

33. Hitz hasierako bokalak: zer diote euskararen bilakabideaz?

34. Ba ote ezer esatekorik “j-” ondoko bokalismoaz? Zergatik ote?

35. Ba ote /h/ etimologiko gehiago Mitxelenak eman /h/-aren sail etimologikoez landara?

36. Zergatik “hire” baina “eure”? Eta “han” baina “anartean”?

37. Hasperena Antzinatean eta Erdiaroan: non?

38. “saihets” / “sahets” / “saiets”: /h/ etimologikoa ote? Eta “hor”, “hon”-en?

39. “onherran”, “ilhun”: zergatik “-h-” ez da halabeharrezko edo erantsia?

40. Gaskoiaren lekukotasuna /h/-aren balio etimologikoaz.

41. Mitxelenaren 4 azentuera-eremu nagusiak.

- (1) Erdi-mendebaldekua (B, GN).
- (2) Zuberera eta Erronkaria (Z + E).
- (3) Goi-nafarrera (GN).
- (4) Bidasoa aldekoa.

42. Ba ote modurik Martinet-en eta Mitxelenaren azentuarekiko helburu edo abantailak bil ditzakeen proposamenik egiteko?

43. Bisilabo batean aurrizkia azentuduna ote? Eta atzizkia?

44. Bizkai iparraldeko tonuak izan litezke AE-koak? Zergatik?

45. Zein da bateragarriago hizkuntza eransle batekin: lehen silabako azentua ala azkenekoa? Zergatik?

46. Zer dakigu euskararen gramatika kategorien bereizkuntza zaharrez?

47. Adjektiboaren irregulartasunak, egitura eta jatorria.

48. “eure” eta “zeuen”-en jatorria.

49. Artikuluaren bilakabidea.

50. Hiru zenbakiaren etimologia.

- (3) “*her” (cf. “hertsi” < “*hertz-(te)i”) + “ur” > “hirur”.
- (4) “laur” < “labur”
- (5) “bost” < “bortz” < “*bor-tz”
- (6) “sei” < “*sehi”.
- (7) “zazpi” < “*(bor)zaz + bi”.
- (8) “zortzi” < “*zorrotz-i” (cf. Ukabileko mendixkak).

(9) “bederatzi” < “*beda” (cf. “bederen”, “bedera”) + “eratz” (cf. “jantzi”).

(10) “hamar” < “*han-bor”.

(11) “hamaika” < “*hama(r)-be(da)-ka”.

(12) “hamabi” < “*hamar-bi” → “amai” (B, XIX. mendea).

(15) “*han-bor-bor-tz”.

(20) “*(b)o(r)-gen-i” > “*ogehi” > “hoge”.

(100) “ehun” < “*hen” (cf. `enbor, zuhaiska`) + “hun” (cf. `hiedra`).

51. Ergatiboaren jatorria.

- “-k” < “*ga”? Lakarrak bizidunetako “-ga”-rekin lotu du.

- Leku atzizkian bizidunengan du jatorria. “aitaren-gan”. Hortik sortua, -ga horretatik.

52. Datiboaren jatorria.

Pl. E-Z “-ér” < “*-ag-e-ri” (Azkue 1923) / “-ai”, “-ei” < “*-agi” (Jakobsen-ek proposatu eta Mitxelenak onartua).

Gaur egun “-i” < “*nin” (Lakarra 2008).

53. Zein da zaharrago: “-e”, “-en”, “-re”, ala “-ren”. Zergatik?

54. Ablatibo zaharra mendebalean.

55. Ba ote preposizioen aztarnarik?